

SELÇUKLU ATABEGLERİNİN MUSUL MERKEZLİ OLARAK URFA'YI ELE GEÇİRME ÇABALARI VE HAÇLI KONTLUĞU'NUN YIKILMASI

Altan ÇETİN*

Özet

I. Haçlı Seferleri sonrası kurulan Urfa Haçlı Kontluğu el-Cezire bölgesi özelinde Irak ve Suriye için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti bu devrede iç karışıklıklar içinde olmakla birlikte Berkyaruk ve Muhammed Tapar gibi sultanlar Musul merkezli olarak Urfa'ya yönelik Haçlılarla mücadele talimatları vermişlerdir. Bu bağlamda Urfa sürekli bir şekilde baskı altına alınmıştır. 1098'de Emir Kürboğa ile başlayan karşı saldırı 1144'te şehrin İmadeddin Zengî tarafından alınmasına kadar devam etmiştir. Burada dikkat çekilen hususlardan biri İbnu'l-Esir'in Urfa Haçlılarının bölgede oluşturduğu Irak-Suriye ve Anadolu bağlantısını tehdit eden varlıklarının tespitidir. Bu tehdide karşı Musul merkezli olarak Selçuklu atabeyleri başta olmak üzere, Artuklular gibi bölge güçleri mücadelede ön saflarda yer almışlardır. Urfa'nın kaybedilmesi, Haçlıların sahil bölgesine sıkışıp kalmalarıyla İmadeddin Zengî'nin zaferi, Haçlılara karşı Müslüman toparlanmasının ilk önemli adımıdır. Nihayetinde İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi ve buradaki kontluğa son vermesi II. Haçlı Seferi'nin de teşkiline sebep olacaktır. İbnu'l-Esir'in işaret ettiği Haçlı tehdidine karşı Anadolu, Irak, Suriye ve el-Cezire hattının ortasında yanan bir ateş olarak görülen bu felaketin bölgeye yayılması yaklaşık elli yıllık bir çaba sonucunda önlenmiştir. Atabeyler ve onların vasıtasıyla Selçuklu Devleti'nin Musul merkezli harekâtında ve Haçlılara karşı kazanılan başarıda bu kurumun ve buna bağlı oluşan gelişmelerin rolü büyüktür. Yine Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu sultanlarının iradesini göstermesi ve onların elinin uzanmadığı yere atabeylerin ve memlûk asıllı komutanların yetişerek bu zorlu zamanı birlik sağlayarak atlatmaları dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Atabeg, Urfa, Musul, Haçlılar.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0002-2029-1373.

THE EFFORTS OF SELJUK ATABEGS TO CAPTURE URFA FROM MOSUL CENTER AND THE DESTRUCTION OF THE CRUSADER COUNTY

Abstract

The Crusader County of Urfa, which was established after the I. Crusades, posed a great threat to Iraq and Syria in particular to the al-Jazeera region. Although the Great Seljuk State was in internal turmoil in this period, sultans such as Berkyaruk and Muhammed Tapar gave instructions to fight the Crusaders in Urfa, based in Mosul. In this context, Urfa has been constantly put under pressure. The counterattack, which started with Emir Kürboğa in 1098, continued until the city was taken by İmadeddin Zengî in 1144. One of the points that draw attention here is the determination of the presence of Ibnu'l-Athir, which was created by the Crusaders of Urfa in the region, threatening the Iraq-Syria and Anatolia connection. Against this threat, regional forces such as the Artuqids and especially the Seljuk atabegs, based in Mosul, were at the forefront of the struggle. With the loss of Urfa and the Crusaders being stuck in the coastal region, the victory of İmadeddin Zangi is the first important step of the Muslim recovery against the Crusaders. Ultimately, İmadeddin Zangi's conquest of Urfa and the end of the county there, II. It will lead to the establishment of the Crusade. The spread of this disaster, which was seen as a fire burning in the middle of Anatolia, Iraq, Syria and al-Jazeera, against the Crusader threat pointed out by Ibn al-Athir, was prevented as a result of nearly fifty years of effort. This institution and the developments related to it played a major role in the success achieved by the Atabeg and the Seljuk State in the Mosul-based operation and against the Crusaders. Again, it is remarkable that Muhammed Tapar and Iraqi Seljuk sultans showed their will and that atabegs and mamluk-origin commanders got through this difficult time by uniting.

Key Words: Saljuks, Atabeg, Urfa, Mosul, Crusaders.

Giriş

Haçlı Seferleri Tarihi'nin şüphesiz en önemli olaylarından birisi Urfa Haçlı Kontluğu'nun yıkılması ve akabinde yaşanan gelişmelerdir. Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden gelişmeler ise Urfa Haçlı Kontluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar uzanan süreçtir. Selçuklu Atabeylerinin, görüleceği üzere bu kontluğu ortadan kaldırmak için mütemadiyen süren askeri faaliyetleri olmuştur. Söz konusu bu faaliyetler, bazı önemli noktaların ele alınmasıyla birlikte kaynaklar ışığında değerlendirilecek ve süreç içerisinde yaşananların izahıyla konu daha vazih şekilde anlaşılacak olacaktır. Haçlı Seferleri döneminde ortaya çıkan ve Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlayan el-Cezire bölgesine¹ kuzeyden ciddi bir tehdit oluşturan ve adeta ileri üs haline gelen Urfa ve burada kurulan Haçlı yapılanması, buraya yakınlığı ve bölgenin en güçlü şehri olması hasebiyle Musul merkezli olarak burada yer alan Selçuklu atabegleri ve bölgedeki Artuklular gibi sair kuvvetler tarafından kontluğun kuruluşundan itibaren hedef haline getirilmiş ve muayyen zaman dilimlerinde zapt edilmek üzere buraya vaki bir harekât söz konusu olmuştur. Bu harekâtın teşekkülünde şüphesiz Selçuklu sultanlarının kararlı iradesi belirleyici olmuştur. Bu cümleden olarak, Urfa üzerine ilk harekete geçen kişi, Musul Emîri Kürboğa (ö. 1102) olmuştur. Bu doğrultuda o, Sultan Berkyaruk'un (1092-1104) emriyle Antakya'ya giderken yanlış bir stratejinin sonucu olsa da Urfa'yı kuşatma

¹ “el-Cezîre Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibariyle büyük bir tarihî ve stratejik öneme sahiptir. el-Cezîre çok yüksek olmayan bir bölge olup Fırat-Diyarbakir arasındaki Karacadağ, Mardin ve Cizre arasındaki Tûrabdîn, Belih ve Habur ırmakları arasındaki Cebeliabdülazîz, Habur ile Dicle arasındaki Sincar dağı, Musul'un güneyindeki Cebelimekhül bu bölgede yer alır. Bu dağlardan çıkan akarsular arasında Fırat'a karışan Belih ile Habur, yöredeki Harran ve Re'sü'l-'ayn'dan (Ceylanpınar) çıkar. Habur'a katılan Hirmas çayının kaynağı ise Tûrabdîn bölgesindedir. Sincar dağından Sarsar ırmağı doğar ve çölede kaybolur. el-Cezîre'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunur. el-Cezîre İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre “Diyârımudar,” “Diyârrebîa” ve “Diyârbekir” olmak üzere üç tarihî bölgeye ayrılmıştır.” Ramazan Şeşen, “Cezîre,” *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 509.

altına almıştır.² Muhammed Tapar'ın (1105-1118) da aynı şekilde 1109/1110 tarihinde Musul Emiri Mevdud (ö. 1113) ve Ahlatşah Hükümdarı Sökmen el-Kutbi'ye (1102-1111) Haçlılara karşı sefer düzenlemeleri için mektup yolladığı da bilinmektedir.³ Görüleceği üzere Selçuklular yaşadıkları dâhili sıkıntılar sebebiyle doğrudan müdahil olmasalar da Musul merkezli olduğu görülen ileri bir harekât için özellikle atabegleri, bölgeye sevk etmişlerdir. Diğer yandan Selçuklular bölgedeki güçlerini, Artuklular kanalıyla da göstermişlerdir. Dolayısıyla adı geçen bölgedeki gelişmeler fiilî mücadelede Artukluları da öne çıkarmış ve akabinde de Selçuklularla yapılan güç birlikteliği Haçlılara karşı etkin bir tutum takınmayı da beraberinde getirmiştir.

Urfa Şehri: Selçuklular-Atabegler ve Haçlılar Arasındaki Stratejik Çekişme ve Haçlı Kontluğuna Karşı Direniş Merkezi Musul

Fırat'ın doğusunda bulunan Urfa, bölgenin en önemli ve zengin şehriydi. Şehir, Sultan Melikşah zamanında 1087'de Emir Bozan tarafından fethedilmişti. Melikşah'ın ölümünden sonra kardeşi Melik Tutuş'un hâkimiyetine geçmişti. Tutuş, şehirdeki Ermenilerin idaresini Thoros adında birine vermişti. Ancak Tutuş'un ölümünden sonra Thoros, şehri, Melik Rıdvan'a teslim etmeyip, Türklerin elinden almıştı. Ancak bu esnada Thoros'un etrafı Türk beyleriyle çevriliydi. Bu sebeple de bölgeye Baudouin'i çağırmıştı. Ancak Baudouin'in bölgeye gelmekteki amacı Ermenilere yardım değil, Doğu'da kendi hâkimiyetini kurmak şeklinde tezahür etmişti. Öyle ki Baudouin, 6 Şubat'ta gittiği Urfa'nın idaresini kısa zamanda Thoros'u bertaraf ederek ele geçirdi ve 10 Mart 1098'de de burada ilk Haçlı devletini kurmuştur.⁴

Urfa Haçlı Kontluğu bu tarihten itibaren bölgede bir tehdit oluşturmakla birlikte Müslümanların Haçlılara karşı hareketi esnasında da sürekli hedef haline geldi. Bölgedeki bu güçler, mevcutlarla beraber başta Artuklular olmak üzere Haçlılara karşı büyük bir direniş ve cihat hareketine giriştiler. Bu noktada Selçuklular, Haçlılar ile mücadelede en mühim merkez ve kale olan ve dahi Türk-İslâm beldelerine hançer

² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, T.T.K., 1995, s.154.

³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.193-194.

⁴ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya, İstanbul, 2007, s.38.

gibi saplanan Urfa'yı kuşatmakla işe başladılar. Hemen ardından Haran üzerinde hâkimiyeti sağladılar. Halep Meliki Rıdvan ise Antakya Kontluğunun eline geçen kaleleri kurtardı.⁵ Bu devirde görüleceği üzere, Muhammed Tapar'ın iradesiyle, bölgedeki yerel hâkimler adeta ayağa kalkarak direnişe başlamışlardır. Toparlanma dönemi olarak dile getirilen bu devirde Haçlılara karşı Urfa öncelikli olmak üzere büyük bir mücadele başlamıştır. Bu minval üzere Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Bilâd-ı Şam'ın tamamını kapsayan bir direniş, bütünleşme ve taarruza doğru uzanan savunma harekâtı söz konusudur.

Frank/Haçlı Devletlerinin hemen doğusundaki İslâm topraklarında, stratejik ve siyasi bakımdan kritik önem taşıyan üç şehir vardı. Bunlardan ilki, Cezire'nin, yani Fırat ile Dicle arasındaki bölgenin kuzeyinde konumlanan ve aynı zamanda bölgenin en büyük şehri olarak da kaydedilen Musul idi. Bereketli Hilal'in doğu kesimini, Urfa'yı ileri hareket üssü olarak kullanan Haçlılara karşı savunmak için burası kilit bir mevki olarak görülmekteydi.⁶ İşte bu nokta, Selçuklu Devleti ve dolayısıyla atabeylerinin neden Musul merkezli bir harekât ile Urfa'yı hedef aldıklarına da açıklık getirmektedir. Bu ileri hareket üssü düşmediği takdirde Musul'la birlikte önemli ve tehdit altındaki iki diğer şehir Halep ve Dımaşk'ın güvende kalması mümkün olamazdı. Urfa bulunduğu yer itibarıyla Anadolu, Irak ve Bilâdü's-Şam (Suriye) bölgelerini birbirine bağlayan el-Cezire bölgesindeki ana noktalardan birisiydi. Ayrıca burası Musul'u Halep'e bağlayan yolun da üzerinde yer aldığından Haçlıların burayı ele geçirmesi adeta İslâm dünyasının merkezinde bir yol kavşağını tutmak olarak görülmekteydi. Yine onların bu bölgelerde hâkimiyetlerini yaymaları ise İslâm dünyasını parçalayıp yok etmek manasına gelmekteydi. İşte Haçlıların ele geçirip kontluk kurdukları bu şehir ilk andan itibaren Selçuklu Devleti'nin doğrudan Musul merkezli yönlendirmesiyle ele geçirilmeye çalışılmıştır. Selçukluların bölgeye tayin ettikleri atabeyler tarafından yürütülen mücadele, Haçlı baskını karşısındaki ilk şaşkınlığın atılması sonrası bir toparlanmadır. Ayrıca bir taarruz hareketi olarak Urfa'ya vaki harekâtın nihayet 1144'te

⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 146.

⁶ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

sonucu alacak büyük bir strateji dâhilindeki savunma, ilk Haçlı devletinin yıkılması ile sonuçlanacaktır.

Burada ifade edilmesi gereken bir diğer durum da Selçuklu teşkilatında kurumsallaşan bazı yapıların Haçlılarla mücadelede büyük bir dinamizm sağladıkları hususudur. Yine Selçukluların Türkiye ve Suriye’de siyasi teşekkül halini alan kollarını da burada zikretmek yerinde olacaktır. Aslına bakılırsa, Anadolu’nun fethi sonrası iktâ verilerek kurulmasını sağlanan Artuklular, onlara bağlı Dilmaçoğulları ve Danişmentliler gibi beylikler ile Bilâd eş-Şam’daki valileri ve atabey unvanlı komutanları, bu toparlanma dönemi mücadelelerinin içinde ve/veya önde gelen aktörleri olarak zikretmek mümkündür. Öyle ki İmadeddin Zengî’ye kadar olan dönemde ve sonrasında tabir-i caizse adeta nöbeti devralan siyasi aktörler, birbirinin içinden çıkan siyasi yapılarla Haçlı mücadelesini sürekli devam ettirmişlerdir. Haçlıların karşısına, cesaretleri ve yüksek askeri kabiliyetleriyle dikilen Türk komutanlar, İslâm’ın yılmaz mücahitleri olarak savaşlar silsilesinde üstlerine düşen görevi behemehâl yerine getirmişlerdir. Büyük Selçukluların zaaf içinde olduğu ve bölgenin bölünmelerle sarsıldığı bu dönemde ilk Haçlı seferi sonrası sarsıntıları atlatıp düzenli bir savunma durumuna geçilebilmesi bu teşkilatçı Türk komutanların sayesinde olmuştur.⁷ Bu bakımdan mütemadiyen ve sürekli bir azim ve gayretle devam eden bir savunma ve karşı harekât, kendi içerisinde bir birleşmeyi ve Haçlılara karşı mukavemeti öngören bir stratejiyi taviz vermeden deruhte etmiştir. Atabeglik ve memlûk gibi müesseslerden yetişen komutanlar bu zor zamanda Irak, Mısır ve Suriye’de çok önemli işler görerek Haçlıların nihai olarak Memlûkler eliyle bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamışlardır. Selçuklular, Anadolu’da ilk saldırıları göğüsleyip durdururken Suriye ve Mısır cephesinde atabey ve memlûk asıllı pek çok komutan Haçlıları durdurup karşı harekâta geçerek bölgeyi İslâm adına büyük bir yıkımdan korumuşlardır.

Urfa’yı İlk Muhasara

Urfa’ya karşı ilk hücum, bir strateji hatası olarak görülmekle birlikte, Musul Emiri Kürboğa’nın Antakya’ya yardım maksadıyla harekete geçtiği sırada Urfa’yı 1098’de kuşattığı olayda görüyoruz. Bu kuşatma

⁷ Altan Çetin, *Haçlı Seferleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 159-160.

aşikâr ki Antakya Haçlılarına nefes aldırılmış idi. Kürboğa, burayı Baldwin 'in elinden almak için o anda boş bir gayretin içine girmiş; üç haftayı boşa burada geçirmiş ve bu sırada Bohemond Antakya'ya girmeyi başarmış idi. Nihayet Kürboğa, başarısız kuşatmasını kaldırmış ve Antakya üzerine harekete geçmişti.⁸ Vali Yağısıyan 'ın Selçuklu Sultanı Berkıyaruk 'tan yardım talebi üzerine harekete geçen “*Kürboğa, Antakya'ya gitmeden önce yolu üzerinde bulunan ve 3 Rebiülâhîr 491/10 Mart 1098'de Haçlıların eline geçmiş olan Urfa'yı kuşattı. Haçlı Kontu Baudouin de Boulogne tarafından savunulan ve sağlam surlara sahip olan Urfa'yı alamadığı gibi burada 4-25 Mayıs 1098 tarihleri arasında geçirdiği üç haftalık zaman kaybı, Haçlıların kuşatma altında tuttıkları Antakya'yı bu süre içinde bir hileyle ele geçirmelerine fırsat verdi.*”⁹

Her halükârda İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilmesine kadar Urfa, Kürboğa 'nın bu muhasarası sonrası sürekli Müslümanların hedefi olacaktı. Urfa, yer aldığı önemli konum ile yolların kesişme noktası idi. Buraya ve çevresindeki Harran gibi yerlere hâkim olduğunda Müslümanların birbiriyle ilişkisi kesilebilirdi. Bu bakımdan Irak ve İran bağlantısı, Şam bölgesine ulaşımın engelleneceği gibi buralarda Musul, Halep hatta Dimaşk yönünde Haçlı ilerlemesi mümkün olabilecekti. Buraya kadar belirtilen noktalarla Musul-Urfa eksenli mücadelenin bölge şartları açısından coğrafi ve stratejik bakımlardan önemini ortaya koymuş oluyoruz. İşte bu önemi sebebiyle Haçlılara karşı bölge güçleri mütemadiyen saldırmaya ve bu kontluğu yıkarak Urfa'yı elde etmeye çalışacaklardır.

Urfa'ya Sürekli Baskı ve Muhasara-Saldırı Devresi

Kaynakların aktardığı kadarıyla, 1101'de Artuklu Emir Sokman'ın Urfa ve Seruc/Suruç Haçlıları üzerine yürüdüğü görülmektedir. Lakin bu seferde Haçlıların kuvvetlerini toplaması Türkmenlerden bir kısmının kaçması nedeniyle Müslümanlar yenilmiş ve Haçlılar Suruç'u geri almışlardır.¹⁰ Urfa Haçlıları ile bundan sonraki ikinci büyük çarpışma,

⁸ Süheyl Takkuş, *Tarihu Zengiyyinfi el-Musul ve Bilâdeş-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1999, s. 61.

⁹ Işın Demirkent, “Kürboğa,” *DİA*, C. 26, Ankara, 2002, s. 562.

¹⁰ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7.

Haçlıların Harran'ı muhasara etmeleri sebebiyle olacaktır. Urfa Haçlı Kralı II. Baldwin, yanında Tell Başir hâkimi Joscelin, Antakya hâkimi Bohemond ve yeğeni Tankred'le birlikte şehri kuşatma altına almıştır. Bunun üzerine Musul Atabegi Çökürmüş ve Mardin-Diyarbakır hâkimi Artuklu Sokman, Harput'ta buluşup yola çıkmışlar ve bu müttefik kuvvetler Re'su'l-Ayn'da karargâh kurmuşlardır. Hemen ardından da 1104'te Belih Çayı kenarında Turan taktiği gereğince sahte ricat ve sonra vaki hücum ile Urfa Haçlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır. Bohemond ve Tankred az bir kuvvetle kaçabilirlerken II. Baldwin ve Joscelin bu savaşta esir düşmüşlerdir.¹¹ Bu zaferle Haçlıların doğu yönünde ilerleyişi durmuş, Bohemond'un Halep'i alıp büyük bir devlet kurma hayali sükûta uğramıştır. Yine Halep'i ele geçirip Şam, el-Cezire ve Anadolu'daki İslâm kuvvetlerinin irtibatını kesme planı boşa çıkmıştır. Müslümanlar bu zaferle moral bularak Haçlılara karşı yeni bir heyecanla mukavemete başlamışlardır. Bunun en büyük neticesi ise ilerleyen zamanda Urfa'nın ele geçirilmesi olacaktır.¹²

Büyük Selçuklu Sultanları yanında Türkiye Selçuklularının da Urfa üzerine harekâtı görülmektedir. Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan 1106'da Urfa Haçlı Kontluğu'na bir sefer düzenleyip şehri kuşattı. Ancak şehrin sağlam surlarını aşmak mümkün olmadı. Bu sırada Musul Valisi Çökürmüş'ün Harran'daki adamları şehirlerini teslim etmek üzere kendisini çağırdılar. Kuşatmayı kaldıran I. Kılıçarslan Harran'a gidip şehri teslim aldı. Burada iken hastalanarak bir süre için Malatya'ya döndü. Sultanın ileri gelen adamları ise Harran'da kalmış idi.¹³

Musul valisi olan Çavlı'dan sonra 1108'de Mevdud'un vali olduğu görülmektedir.¹⁴ Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın isteği ile Mevdud, bölgedeki emirleri de toplayarak Haçlılara karşı yeni bir hareketi başlattı. 1110 yılında Urfa'nın alınması maksadıyla İlgâzi ve Sökmen gibi emirlerin katılımıyla ilk defa büyük sayıda bir kuvvet toplanacak ve Haçlılara karşı saldıracaktı. Bu bir toplanma ve yeniden

¹¹ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s.14; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 63-64; Tülay Metin, "Emir Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119)," *Belleten*, C. 83, 2019, s. 820.

¹² Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 64.

¹³ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 23; Işın Demirkent, I. Kılıç Arslan, *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 398.

¹⁴ Işın Demirkent, "Mevdud b. Altuntegin," *DİA*, C. 29, Ankara, 2004, s. 427.

hücum safhasına geçiş manasını da taşımaktaydı. Bu durumu haber alan Urfa Kontu Baldwin/Baudouin hemen Kudüs Haçlı Krallığı'ndan yardım istemişti. Şehrin erzakının az olduğu ve halkın tükenmenin eşiğine geldiği haberi Haçlılara ulaşmış idi. Bu sırada Beyrut'u kuşatan Kudüs kralı buradan harekete geçerek hemen kuzeye yönelmiştir. Kendisine Sümeysat'ta Trablus Emiri ve Kogh Vasil liderliğindeki Ermeniler katılarak Urfa'ya ulaşılar. Bu sırada Mevdud, iki aydır Urfa'yı bir netice alamadan kuşatmaktaydı. Kudüs kuvvetlerini görünce Harran'a çekilmiş ve kendisine burada Dımaşk Atabeyi Tuğtekin katılmış idi.¹⁵

Haçlılar, bölgeden Müslümanları uzaklaştırma kararı ile harekete geçmişken Haçlı kuvvetleri ansızın dağıldılar. Bu gelişmede Fatımîlerin Beyrut'a saldıracakları, Halep Hâkimi Rıdvan'ın yöneticisi Tankred'in Urfa'da bulunduğu sırada oraya hücum edeceği gibi haberlerin etkili olduğu söylenmektedir. Bunun üzerine Mevdud, Haçlıların arkadan gelen kuvvetlerine saldırmakla yetinerek Musul'a dönmüştür.¹⁶ Bundan sonra 1111'de de Sultan Muhammed Tapar, Atabey Mevdud'dan Haçlılar üzerine yeni bir sefer düzenlemesini isteyince o, Urfa üzerine ikinci sefere çıkmıştır:

“Mevdûd, önce Şebahtân bölgesine giderek buradaki birkaç kaleyi aldı. Burada kendisine Ahlatşahlardan Sökmen el-Kutbî, Merâga Emîri Ahmedîl, Erbil Emîri Ebü'l-Heycâ Porsuk'un iki oğlu İlbeği ve Zengî, Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi'nin oğlu Ayaz birlikleriyle katıldılar. Müttefik İslâm ordusu, Fırat'ı geçip 28 Temmuz 1111'de Tell-Bâşir önüne karargâh kurdu. Zor durumda kalan şehrin hâkimi Joscelin, gizlice bağlantı kurduğu Ahmedîl'e hediyeler gönderip kendisinden şehrin muhasara edilmesini engellemesini istemişti. Müslüman emîrlere buna razı olmadılar, ancak askerlerin çoğu onun tarafını tuttu. Bu arada Halep Meliki Rıdvân b. Tutuş ile Şeyzer Emîri Ebü'l-Asâkir Sultan b. Ali b. Münkiz, Mevdûd'a haber gönderip İslâm ordusunun kendilerine yardımda bulunmasını istediler. Bunun üzerine Mevdûd yirmi

¹⁵ Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 69.

¹⁶ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 40, 42, 43; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 70; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Yayınları, İstanbul, 2009, s. 178-179; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 194.

altı gün süren Tell-Bâşir kuşatmasını kaldırarak (22 Ağustos 1111) Halep'e doğru ilerledi, daha sonra güneye Şeyzer'e indi."¹⁷

Kendileriyle ittifak ettiği kuvvetlerin birliği koruyamaması ve çıkan sıkıntılar sebebiyle bu ikinci sefer de başarısız olmuş ve Urfa Haçlı Kontluğu bir kere daha yıkımdan kurtulmuştur.¹⁸ Haçlılar karşısında yalnız kaldığını gören Mevdud, 1112'de tek başına ve ani bir saldırıyla Urfa'yı üçüncü kez kuşattı. Şehrin içindeki Ermenilerle de Haçlılara karşı anlaşmış idi. Bu sırada kuvvetlerinin bir kısmını Urfa'da bırakıp gücünü bölerek Haçlıların Fırat'ın doğusundaki ikinci önemli yeri sayılan Suruc üzerine saldırıya geçti. Burada Joscelin kendisini yenilgiye uğrattınca Urfa'ya dönmek durumundan kalmış, ancak Joscelin'in hemen ardından yetişmesi üzerine kuşatmadan beklenen sonuç alınamamıştır. Mevdûd, Urfa Ermenilerinin sindirilmesinden sonra kuşatmayı kaldırıp Musul'a hareket etti (Temmuz 1112)¹⁹ Atabeg Mevdud, Urfa'yı Haçlılardan alıp bu önemli merkezi ortadan kaldırmaya çalışırken Batınîler tarafından 1113'te öldürülünce²⁰ Sultan Muhammed Tapar, Musul'a Atabeg olarak Aksungur Porsukî'yi tayin etmiştir.

Aksungur Porsukî Musul'a tayin edilir edilmez Haçlılara karşı mücadeleye zaman kaybetmeden başlamıştır. Bu sırada ona İmadeddin Zengî 'nin ve Sincar hâkimi Temirek'in katıldığı görülmektedir.²¹ Bu seferden önce İlgazi'nin kurulan ittifaka katılmak istememesi üzerine Aksungur, Mardin üzerine yürümüş ve nihayet kardeşi Ayaz'ı Urfa üzerine gidecek kuvvetlere vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Aksungur 15 bin süvarinin komutanı olarak Urfa'ya yönelmiş ve 1115'te Urfa'yı kuşatmıştır. Muhasaranın uzaması ve iki ayı bulması

¹⁷ Demirkent, "Mevdud," s. 428; Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 182-183; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, (Ter. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe-Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1987, s. 351; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 195.

¹⁸ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 50, 51, 54; Takkuş, *Tarihu Zengiyin*, s. 72-75.

¹⁹ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 60; Demirkent, "Mevdud", s. 428; Takkuş, *Tarihu Zengiyin*, s. 75-76; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 195.

²⁰ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 68-69.

²¹ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Ter. Ahmet Ağırakça), C. 8, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 268; Takkuş, *Tarihu Zengiyin*, s. 78; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 352.

üzerine ortaya çıkan yiyecek sıkıntısı Aksungur'u kuşatmayı kaldırmak zorunda bırakmıştır. Urfa'yı alamayan Aksungur, Sümeysat ve Maraş gibi yerlerde hâkimiyetini kabul ettirmekle yetinmiştir.²² Bu bağlamda 1120'li yıllarda ise Artuklu İlgazi'nin Urfa havalisindeki mahsulü yakıp Antakya havalisini zapt ettiği Ebu'l-Ferec tarafından kaydedilmektedir.²³

Belek b. Artuk'un ise 1122'de Urfa'daki Haçlılar üzerine yürüdüğü ve Suruç'ta onları yenilgiye uğrattığı görülmektedir. Joscelyn'in de bu savaşta akrabası Galeran ile birlikte esir alındığı görülmektedir.²⁴ 1123 senesinde Belek'in hapisten kaçan Joscelyn üzerine yürüdüğü ve onu yenilgiye uğratarak esir alıp Harran'a gönderdiği görülmektedir. Bu savaşta Belek daha sonra Urfa'nın fethi sırasında görüleceği üzere surlarda tünel kazdırıp altına kütükler yerleştirip bunları ateşe vermek suretiyle oluşturduğu durumda burç çökmüş ve neticede kral ve adamları teslim olmak zorunda kalmışlardır.²⁵

Ebu'l-Ferec, 1138'de Türklerin Urfa'yı kuşattığını kaydeder. Onlara yardıma giden kuvvetlerin Mardin Emiri Timurtaş tarafından pusuya düşürüldükleri ve bu yardım çabasının da boşa çıktığı görülmektedir.²⁶ Türkler, görüleceği üzere, şehri mütemediyen tehdit edip çevresinde faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. Bu durum Atabey İmadeddin Zengî'nin şehri ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Atabey İmadeddin Zengî ve Haçlı Varlığına Vurulan İlk Büyük Darbe

İbnu'l-Esir Urfa'nın fethini anlatırken meseleye Haçlıların bölgede oluşturdukları tehdidi resmederek başlar. Atabey İmadeddin Zengî'nin el-Cezire'deki kaleleri de ele geçirdiğini kaydederken Haçlıların bütün el-Cezire'ye zarar verdiklerini, yağma yaptıklarını Âmid, Nusaybin,

²² İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Ter. Abdulkerim Özeydin), C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 399; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 79; Özeydin, "Muhammed Tapar," s. 581.

²³ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 356.

²⁴ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 86; Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 214.

²⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 231; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 358.

²⁶ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 375.

Re'su'l- 'Ayn ve Rakka'ya kadar uzandıklarından bahisle yukarıda bahsettiğimiz üzere yol kavşağında bulunan bu şehrin Haçlı hâkimiyetinin bölgeye nasıl zarar verdiğini ortaya koyar. Öyle ki Haçlıların hâkimiyeti Mardin yakınlarından Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Urfa, Serve, el-Bire, Sinn İbn Utayr, Hamlîn, el-Mavz, el-Karadî gibi yerlerin Fırat'ın batısındaki yerlerle birlikte Joscelin idaresinde Haçlıların elinde olduğundan bahisle Urfa'da bulunan kontluğun bölge için nasıl bir tehdit oluşturup ve Müslümanların en önemli hedefi haline gelmesinin de sebebini ortaya koymaktadır.²⁷ Rakka'ya ulaşmış olan bir Haçlı tehdidi Halep, Şam ve Musul üçgeninin ortasında büyük bir tehdit meydana getirmiştir. Amid, Nusaybin, Re'su'l-Ayn'dan Rakka'ya inen bir Haçlı gücü sahildeki Haçlı krallıklarıyla birleşerek Halep-Şam hattını yok ettiği gibi Musul-Bağdat çizgisinde de büyük bir yıkıma yol açabilirdi. İbnu'l-Esir, el-Cezire diyerek Irak ve Suriye'nin kuzeyindeki Haçlı tehlikesini bu şekilde anlatırken Urfa'nın Musul merkezli bir hedef haline geldiğini de izah etmektedir.

Buradan hareketle atabeylerin yürüttüğü ve Selçuklu Devleti'nin de iradesiyle gerçekleşen bu istirdat çabaları içerisinde İmadeddin Zengî, burayı ne zaman muhasara edecek olsa Haçlıların birleştiğini gördüğünden yeni bir strateji oluşturmuştur. İbn Kalanisi'nin ifadesiyle burayı alma düşüncesi, İmadeddin Zengî'nin aklından hiç çıkmamış ve bölgeyi zapt etmeye dair büyük bir heves taşımıştır.²⁸ Buna göre Haçlıların onun Urfa'ya saldırmaktan vazgeçtiği düşüncesini oluşturacak şekilde Artuklular ve Diyarbakır meselesiyle uğraştığını düşünmelerini sağlamıştır. Artuklu Kara Arslan'ın, II. Joscelin'den Zengî'ye karşı yardım istemesi üzerine, Haçlılar rahatlamış, II. Joscelin, Fırat'ın batısına geçince Harran'da yuvalandığı²⁹ anlaşılacak casusları, durumu ona bildirmişlerdir. Zengî, II. Joscelin'i Urfa'dan çıkarmayı başarmıştır.³⁰ Anonim Süryani Kroniği Artukların Joscelin'le birlikte İmadeddin Zengî'ye karşı savaşmaya hazır olduklarını kaydederek Zengî'nin Artuklularla rekabeti ve onların Urfa kontluğu ile ilişkilerini ifade eder.

²⁷ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 94.

²⁸ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 153.

²⁹ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378.

³⁰ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 1994, s. 142; *Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferi)*, (Çev. İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul, 2019, s. 63.

Bahsedilen casuslara dair Cafer oğlu Fadlullah'a bahsedilen casusların gittiğini ve onun tarafından yönlendirildiğini de kayıt eder.³¹

Josocelin'in şehirden çıktığına dair bu durumu haber alan Amid kuşatmasında bulunan İmadeddin Zengî, derhal Urfa'yı muhasara kararı almış ve Türkmen birliklerine haber gönderip yardım istemiştir. Bunlardan kalabalık bir kuvvetin kendisine katıldığı görülmektedir. İmadeddin Zengî, İslâm ananesine uyarak şehri kan dökülmeden teslim almak için haberci yollayarak silah bırakmaya davet etmiştir. Bu sırada şehrin yönetimi Latin Başpiskoposu II. Hugue'nin elinde bulunmaktadır. İçeride sadece ayakkabı tamircileri, dokumacılar, ipek tüccarları, terziler, papazlar ve diyakonlar vardı.³² Şehrin muhasarası 28 gün sürmüş ve bu esnada şehre erzak ve yiyecek sokulmasına engel olunmuştur. İbn Kalanisî, kuşatmanın sıklığını kuşların bile hedef şaşmaz okçular ve gözü açık kuşatma harekâtına katılanların korkusundan buraya yaklaşmadıklarını kaydetmiştir. Şehrin surları etrafına mancınıklar yerleştirilmiştir ki Ebu'l-Ferec, bu durumu "*şehre karşı yedi mancınık koymuşlar ve yağmur gibi ok yağdırmışlardı*" şeklinde kaydeder.³³

Şehri almak için lağımıcılar surları delmekle uğraşmışlardır. Şehrin burçları altına tomruklar ve zift, yağ ve kükürt gibi³⁴ özel malzeme yerleştirip yakıldığından yıkılacak hale getirmişlerdir. Haçlıların toplanıp gelmesi ihtimaline binaen aralıksız şehri kuşatmaya devam etmişlerdir. Lağımıcıların deldiği kısımlar yıkılmış ve Zengî, şehri kılıç zoruyla 24 Aralık 1144'te ele geçirmiştir. İmadeddin, şehrin kılıç zoruyla ele geçirilmesi nedeniyle başlayan yağmayı şehrin güzelliğini görüp durdurmuştur. Urfa'dan sonra Suruç'a ilerlemiş ve burayı da ele geçirmiştir.³⁵ Atabey Zengî, 24 Aralık 1144'te Urfa'yı Haçlı Kontu II. Joscelin'den alınca buranın valiliğine Ali Küçük'ü getirmiş ve emrine bir garnizon ile yedi kumandan vermiş ayrıca ondan Urfa'nın imar

³¹ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 63-63.

³² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 144; Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 66.

³³ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378.

³⁴ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 67.

³⁵ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 94-95; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 153-154; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378-379; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, (Ter. Hrnt D. Andreasyan), Ankara, TTK, 1987, s. 296-297; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 149-152.

edilmesini de istemiştir. Anonim kronik Vali Zenyeddin Ali'nin adil bir adam olup Edessa olarak kaydettiği Urfalılara iyilikler de bulunduğunu da ifade etmiştir.³⁶

Böylece Musul ve Halep yolu yeniden Müslümanların eline geçmiştir. Kuzey Suriye, Irak ve el-Cezire'yi bağlayan yollar yeniden Müslümanlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple 1098'den itibaren Urfa'nın hedef haline gelmesine yol açan büyük bir stratejik delik kapatılmıştır. Bölgedeki İslâm kuvvetleri zaman içerisinde birleştikçe diğer kontluklar ve krallıklar da peyderpey ortadan kaldırılacaklardı ki Urfa'nın fethi hem birlik yolunda hem de Haçlılara vurulacak büyük darbenin imkânı görüldüğü için fevkalade yol açıcı olmuştur.

Sonuç

İmadeddin Zengî 'nin Urfa'yı fethi ve buradaki kontluğa son vermesi II. Haçlı Seferi'nin de teşkiline sebep olacaktır.³⁷ Bu Haçlı Seferi, sözde Urfa Kontluğu 'nun kaybedilmesi üzerine düzenlenmiş olmasına rağmen ilginçtir ki, sefer için düzenlenen fermanla Urfa'nın geri alınması hiç konu edinilmemiştir; özellikle Kudüs kilisesinin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve Müslümanlara karşı savunulması gerektiği vurgulanmıştır.³⁸ Ebru Altan'ın verdiği bu bilgi yanında Deuili Odo, yazdığı Haçlı Seferi günlüğünde “*eski adına Edessa denilen, Rohes'in yağmalanması*” diyerek Urfa'yı zikretmektedir. Bu bilgiden Haçlıların bu seferi düzenlemelerinde Urfa'nın yerini görmek de mümkün olmaktadır.

³⁶ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 70; Coşkun Alptekin, “Ali Küçük”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 410.

³⁷ Urfa'nın fethi sonrası Haçlı Seferine dair: “O zaman dindar bir adam olan Langres Piskoposu, eski adına Edessa denilen, Rohes'in yağmalanması, Hristiyanlara eziyet edilmesi ve putperestlerin kibri hakkında piskoposluk tarzına uygun şekilde konuştu ve acı durum için çokça gözyaşı dökülürken, [piskopos] krallarıyla birlikte Hristiyan krallığına yardım etmek üzere savaşınlar diye tavsiye ederek pek çoklarını teşvik etti.” Deuili Odo, *II. Haçlı seferi, VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati*, (Latince'den Ter. Caner Togaç), Kronik, İstanbul 2021, s. 23.

³⁸ Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara, TTK, 2003, s. 10, 13-14.

Haçlılar için stratejik hedef Kudüs olduğu için ilk sefer sonrası kurulan siyasi yapıların manası bu merkeze oranla ölçülmekteydi. Lakin Haçlıların Urfa'yı kaybederek büyük bir gerileme sürecine girdikleri gerçeği ortadadır. İleri hareket üssünü kaybeden Haçlılar, sahil şeridine hapsolacak ve buradan ileriye doğru Halep-Dımaşk istikametinde ciddi bir ilerleme sağlayamadan bölgeyi terk etmek durumunda kalacaklardır. Burası bahsettiğimiz üzere onların İslâm dünyasına karşı özellikle el-Cezire sahasında bir ileri harekât üssü idi. İbnu'l-Esir'in de ifade ettiği üzere geniş bir sahada tehdit oluşturmaktaydı. Bu şehrin Müslümanlar tarafından alınması el-Cezire bölgesinin Haçlı tehdidine karşı güvenceye alınmasını sağlamıştır.

Urfa'nın kaybedilmesi, Haçlıların sahil bölgesine sıkışıp kalmalarıyla İmadeddin Zengî'nin zaferi, Haçlılara karşı Müslüman toparlanmasının ilk önemli adımındır.³⁹ Urfa, toparlanmanın ve karşı harekâtın ilk önemli adımı olacaktır. Bu konuya dair Ramazan Şeşen şu tespitlere yer vermektedir.

“1127’de Musul Atabeyliği’ne İmâdüddin Zengî b. Kasîmüdevle Aksungur tayin edildi. Harran ile Halep’e de sahip olan Zengî, zamanla bölgede gücünü artırarak kuvvetli bir devlet kurdu ve 1144 yılında Urfa’yı Haçlılardan geri alarak el-Cezîre bölgesindeki Müslüman birliğini sağladı.”⁴⁰

Urfa şehri ve buradaki kontluk özelindeki tetkikten görüleceği üzere 1098’den 1144 yılına kadar yaklaşık 50 senelik süre zarfında İslâm dünyasının çok önemli bir kesişme noktasını ele geçiren Haçlılar üzerine Selçuklu Devleti’nin görevlendirdiği atabeyler amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Haçlılar için bir ileri harekât üssü olan Urfa, Selçuklu Atabeyleri ile Artuklular gibi bölgenin Türk-İslâm kuvvetlerinin öncelikli hedefi olmuş ve Urfa, bu cümleden hedef olarak izah edildiği üzere mütemadiyen ele geçirilmeye çalışılmıştır. Burada atabeylerin hareket üssü Musul olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Selçuklulara bağlı olarak harekete geçen atabeyler başta Musul olmak üzere Halep ve Dımaşk gibi şehirlerden buraya karşı saldırılarda bulunmuşlardır. Urfa, alınmasa Haçlıların buradan ileriye gitmeleri Irak,

³⁹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 138.

⁴⁰ Şeşen, “Cezîre,” s. 511.

Suriye hatta İran hattında Halep, Musul, Şam ve Bağdat gibi şehirleri ele geçirmelerine yol açabilirdi. İlk seferin şokunun hemen ardından atabeylerin öncülüğünde yapılan seferler İmadeddin Zengî ile sonuç vermiştir. Burada görüleceği üzere devamlı suretle kendi içinde birlik arayarak Haçlılara karşı durma stratejisi Urfa şehri örneğinde görülmesi mümkündür. Birlik suretiyle alanın genişlemesi sahayı gittikçe Haçlılar aleyhine daraltacaktır.

Büyük Selçukluların Haçlılar karşısındaki tavrı tartışıla gelmektedir. Devletin bu salıdırlar başladığında içinde bulunduğu karışık durum nedeniyle Selçuklu sultanları Haçlılara karşı doğrudan harekete geçmeseler de bu duruma duyarsız da kalmamışlardır. Urfa'nın geri alınmasında Selçuklu Devleti'nde Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmud gibi idarecilerin özel bir gayreti görülmektedir. Emir Çökürmüş, Mevdud ve Aksungur Porsuki'yi müteaddiden buranın ele geçirilmesi için gönderen Muhammed Tapar doğrudan gelemese de bu şehrin ve kontluğun yıkılmasında bu sürekli gayretiyle dolaylı hak sahibidir demek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Selçukluların iç karışıklıklar sebebiyle doğrudan gelemeseler de Urfa örneğinde görüleceği üzere bölge olaylarından gafil olmadıkları tam tersine buraya karşı bir harekât oluşturmak üzere seferler düzenlettikleri görülmektedir.

İbnu'l-Esir'in işaret ettiği Haçlı tehdidine karşı Anadolu, Irak, Suriye ve el-Cezire hattının ortasında yanan bir ateş olarak görülen bu felaketin bölgeye yayılması yaklaşık elli yıllık bir çaba sonucunda önlenmiştir. Atabeyler ve onların vasıtasıyla Selçuklu Devleti'nin Musul merkezli harekâtında ve Haçlılara karşı kazanılan başarıda bu kurumun ve buna bağlı oluşan gelişmelerin rolü büyüktür. Yine Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu sultanlarının iradesini göstermesi ve onların elinin uzanmadığı yere atabeylerle memlûk asıllı komutanların yetişerek bu zorlu zamanı birlik sağlayarak atlatmaları dikkat çekicidir. Ayrıca bölgeyi bütünleştirme stratejisi dâhilinde gerçekleştirenleri ve gerçekleştirilmek istenilenleri göstermesi bakımından Urfa'nın ele geçirilmesi önemli ve manalıdır.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 1-18.

Bibliyografya

- Alptekin, Coşkun, “Ali Küçük,” *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 410.
- Altan, Ebru, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara 2003.
- Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferi), (çev. İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2019.
- Carnotensis, Fulcherius, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Yayınları, İstanbul 2009.
- Çetin, Altan, *Haçlı Seferleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 1994.
- Demirkent, Işın, “Kürboğa,” *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 562-563.
- Demirkent, Işın, “I. Kılıç Arslan,” *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 396-399.
- Demirkent, Işın, “Mevdud b. Altuntegin,” *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 427-429.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya, İstanbul 2007.
- Deuilli Odo, *II. Haçlı seferi, VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati*, (Latince-den ter. Caner Togaç), Kronik, İstanbul 2021.
- Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, (ter. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe-Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987.
- Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (çev. Nurettin el-Hüseynî), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (ter. Ahmet Ağırakça), C. 8, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (ter. Abdülkerim Özeydin), C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, (çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- Metin, Tülay, “Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Müna-sebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119),” *Belleten*, C. 83, 2019, s. 817-852.
- Sevim, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 1-18.

Şeşen, Ramazan, “Cezîre,” *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 509-511.

Takkuş, Süheyl, *Tarihu Zengiyyin fi el-Musul ve Bilâd eş-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1999.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, (ter. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.